

С. М. Вовкодав

«ЗМІЙОВІ» ВАЛИ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. П. КУЧЕРИ

У статті подано огляд наукового доробку М. П. Кучери, пов'язаного з переяславськими «змійовими» валами. Здійснено аналіз результатів досліджень споруд вченим та розглянуто його основні погляди щодо найбільш актуальних питань вивчення цих пам'яток.

Ключові слова: «змійові» вали, Каратульське городище, М. П. Кучера, Переяславщина, оборонні споруди.

Упродовж останніх кількох років нами проведено наукову розвідку, спрямовану на визначення просторової позиції «змійових» валів Переяславщини, у межах якої здійснено історіографічний аналіз праць, пов'язаних із різними аспектами їх вивчення. Це дозволило виокремити основні етапи та напрями попередніх досліджень цих споруд, а також охарактеризувати їх результати. У цьому контексті важливе значення має науковий доробок М. П. Кучери, значна частина якого присвячена «змійовим» валам Середньої Наддніпрянщини. Зокрема, до кола його наукових інтересів потрапили й споруди, що розташовані на Переяславщині. Учений розглянув широке коло питань, пов'язане із цим видом пам'яток: від описів натурних обстежень до трактування їх загальноісторичного значення. Це значною мірою вплинуло на розвиток подальших розробок у межах цього тематичного напрямку й безперечно потребує розгляду в окремому дописі. У запропонованій статті подано огляд проблематики досліджень М. П. Кучери, пов'язаних із переяславськими «змійовими» валами.

Зазначимо, що в працях М. П. Кучери, окрім публікації результатів власних обстежень пам'яток, зроблено аналіз основних гіпотез щодо походження та призначення споруд, сфор-

мованих впродовж всього періоду їх вивчення. Тому насамперед варто зупинитися на основних тенденціях розвитку проблематики досліджень переяславських «змійових» валів. Головним чином її було окреслено вже в працях другої половини XIX — початку XX ст. Саме тоді було визначено основні аспекти, що потребували першочергового розгляду. Зокрема, йдеться про особливості конфігурації, метричні характеристики, датування та функціональне призначення. Вперше ці питання розглянув М. О. Максимович (1871; 1877). У подальшому вони отримували відображення в наукових розвідках А. В. Стороженка (1899), В. Г. Ляскоронського (1911, с. 75—76.) та Л. В. Падалки (1905; 1914, с. 1—27).

Упродовж цього періоду в розробці даної проблематики простежується певна тенденційність: відбувалося накопичення узагальнених описів конфігурації валів, окремих відомостей про їх протяжність та розміри, збільшувалася кількість окомірних планів розташування. Щодо призначення споруд, головним чином дослідники схилилися до їх оборонної функції. Найбільша дискусія виникла навколо датування «змійових» валів. Оскільки розкопок на цих пам'ятках не проводилося, що, відповідно, зумовлювало відсутність датуючого матеріалу, вчені намагалися визначити час створення споруд на основі писемних джерел. Зокрема, більшість дослідників окресленого періоду використовували дві літописні згадки під 1095 р. та 1149 р., де згадано споруди (Вовкодав 2020b, с. 10—18). У першій розповідається про невдалу спробу половецьких ханів Ітлара та Китана укласти мирний договір із Володимиром Мономахом у Переяславі. Згадується, що Ітларь прийшов у Переяславль, а Китан став між валами з військом (ПСРЛ 2001, стб. 217—218). В іншій — про протистояння

Юрія Долгорукого та Ізяслава Мстиславовича, який на підступах до Переяслава разом із військом «ста межі валом» (ПСРЛ 2001, стб. 379). У обох випадках йдеться про Великий та Малий вали переяславських «змійових» валів, які наприкінці X — середині XI ст. вже існували й були однією з характерних рис топографії Переяславської землі.

Іншим документом, що активно використовувався для хронологічної атрибуції валів, був лист архієпископа Бруно Кверфуртського до германського імператора Генріха. У листі йдеться про поїздку, яку він здійснив у 1008 р. із метою поширення християнства серед печенігів. Під час подорожі Бруно відвідав Київ, після перебування у якому, він у супроводі князя Володимира з дружиною попрямував до кордонів давньоруської держави. За свідченням Бруно, останні було оточено дуже міцними й довгими спорудами (у тексті названі латинню як «firmissima et longissima sepe») (Ляскоронський 1916; Максимович 1877). На думку М. О. Максимовича, цей лист є прямим підтвердженням того, що споруди створені саме в давньоруський час, а згаданий сегмент валу є Малим валом переяславських «змійових» валів. Власне з цього часу закладено початок давньоруської версії датування пам'яток. Цієї ж версії дотримувалися А. В. Стороженко, Л. В. Падалка та в останніх працях В. Г. Ляскоронський (Вовкодав 2020b, с. 112—116). Вона ж розглядалася як основна в дослідженнях багатьох вчених другої половини XX ст.

Підґрунтям для іншої версії датування валів стали результати обстеження Великого валу, проведеного Б. О. Рибаківим у 1945 р. (Рибаків 1949, с. 22). Тоді на підставі інформації про вістря стріл скіфського часу, виявлених місцевими жителями поруч із насипами, він зробив припущення щодо приналежності споруди до скіфського городища. Дещо пізніше теорію про скіфське датування переяславських «змійових» валів більш чітко окреслив Б. А. Шрамко. Після їх обстеження у 1966 р. він стверджував, що вали є рештками гігантського городища скіфського часу (Шрамко 1966). У подальшому ця гіпотеза отримала значного поширення та стала основою для багатьох історичних реконструкцій.

Розглянуті аспекти проблематики, пов'язаної зі «змійовими» валами, сформували інформаційне підґрунтя для наступних досліджень, зокрема, були проаналізовані М. П. Кучерою в монографії «Змієві вали Середнього Подніпров'я» (Кучера 1987). Це видання є узагальнюючою працею, підготовленою за результатами десятирічних досліджень «змійових» валів у межах Середньої Наддніпрянщини, розпочатих ІА АН УРСР в 1974 р. У ньому автор подав дані про розташування, структурні особливостей, стан збереження споруд, частково визначив первинні розміри окремих відрізків. Також дослідник розглянув питання датування та призначення валів, причин, що зумовили потребу їх створен-

ня та ефективності використання для оборони. Загалом у праці охоплено пам'ятки, що розташовані на південь та південний захід від Києва, у межах річки Дніпра та Тетерева до Росі та її західних допливів на Правобережжі, а також вал, розміщений вздовж Дніпра та нижньої течії Сули на Лівобережжі. Під час згаданих досліджень проведено картографування споруд, визначення їх топографічного положення, особливостей конфігурації, конструктивних особливостей та датування. Поряд з цим обстежено інші археологічні об'єкти, що були просторово пов'язані з валами. Важливою частиною праці є історіографічний аналіз літератури, присвяченої «змійовим» валам, та критичне переосмислення багатьох історичних та археологічних фактів, поданих у ній. Все це дозволило отримати низку важливих висновків щодо часу походження та призначення окремих відрізків валів. З'ясовано, що вони є залишками складних оборонних споруд із дерева та землі, створеними в давньоруський час для захисту від кінноти кочівників. Серед досить розрізнено розташованих відрізків валів М. П. Кучері вдалося прослідкувати єдину стратегічну мету та визначити послідовність етапів її реалізації (Кучера 1987, с. 3—4).

Про переяславські «змійові» вали згадано в першому розділі монографії. Зокрема, йдеться про лист М. О. Максимовича щодо результатів їх обстеження, який було надіслано голові Московського археологічного товариства в 1869 р. У ньому вчений запропонував створити точний план валів (Кучера 1987, с. 5). У цьому ж розділі подано інформацію про літописні згадки цих споруд (Кучера 1987, с. 9). та про трактування М. О. Максимовичем змісту листа Бруно Кверфуртського, у якому вчений ототожнює згадані там укріплення саме з переяславськими валами. М. П. Кучера зазначав, що такої ж думки притримувався й В. Г. Ляскоронський, при цьому наголосив, що ця теорія не отримала поширення серед наукової спільноти, а в подальшому сформувалася усталена думка, що в листі згадуються правобережні «змійові» вали. За версією В. Б. Антоновича та Н. В. Молчановського, йдеться про Трипільський вал.

Аналізуючи погляди В. Г. Ляскоронського щодо часу походження споруд, М. П. Кучера теж згадує переяславські вали. Він зазначив, що після низки праць, у яких В. Г. Ляскоронський піддав сумніву версію про давньоруське датування пам'яток, все ж вчений визнав, що їх було створено під час князювання Володимира Святославича (Кучера 1987, с. 11). У контексті розгляду проблематики походження валів, М. П. Кучера дав інформацію про згадане вище дослідження Великого валу Б. О. Рибаківим у 1947 р., після якого вчений ймовірно датував споруду скіфським часом. На думку автора, це припущення не було передчасним, оскільки дещо пізніше Б. А. Шрамко після обстеження

валів відніс їх до городища ранньозалізного віку (Шрамко 1966).

Версію скіфського датування переяславський «змійових» валів М. П. Кучера сприймав як найвірогіднішу. Тому всі його подальші міркування щодо цих споруд базувалися саме на ній. Опосередковано доводячи вірогідність теорії Б. А. Шрамка, він зазначив, що й інші вали з подібною напівкруглою конфігурацією теж ототожнені дослідниками з городищами скіфського часу: вал в ур. Круглик біля с. Ходосівка Обухівського р-ну Київської обл. та вали біля с. Трахтемирів (нині затоплене) на правому березі р. Дніпро, вал, розташований у межах хут. Млинок біля с. Веприк Фастівського р-ну Київської обл. тощо. Водночас багато дослідників помилково вважали укріплення ранньозалізного віку «змійовими» валами (Кучера 1987, с. 11).

Переяславським «змійовим» валам М. П. Кучера також присвятив окремий підрозділ другого розділу згаданої монографії. Саме в цій частині він у повній мірі подав своє бачення проблеми часу створення та призначення споруд, зробив короткий огляд історії їх вивчення. Автор зазначив, що вперше загальний опис пам'яток зробив М. О. Максимович (Кучера 1987, с. 57). Створений останнім схематичний план валів, вчений передав В. Б. Антоновичу. Останній опублікував його на зведений карті «змійових» валів Київщини. М. П. Кучера згадав дослідження В. Г. Ляскоронського 1907 р., у результаті якого створено план споруд, та уточнений план валів, підготовлений Л. В. Падалкою. При цьому він акцентував увагу на мініатюрності та схематичності останнього. Значно більше уваги вчений приділив опису розвідок, проведених у 1966 р. Б. А. Шрамком. На думку М. П. Кучери, це були перші обстеження валів на всій протяжності, що дозволили створити найточніший серед відомих тоді план переяславських валів. Зазначимо, що він був вперше опублікований в монографії, що розглядається (Кучера 1987, с. 58).

Відповідно до плану зовнішній вал оточує зі східного боку частину плато між долинами Дніпра та Трубежу. Дуга внутрішнього валу вкладається у зовнішній та приєднується до нього. М. П. Кучера звернув увагу на те, що на відміну від інших, на згаданому плані зовнішній вал не лише прилягає до заплави р. Трубіж, а й продовжується вздовж її краю у західному напрямку та закінчується за 4,5–5,0 км перед поворотом русла Трубежа на південь, у межах східної околиці м. Переяслава. Також зовнішній вал не закінчується на корінному березі Дніпра, а продовжується в південно-західному напрямку по схилу, до заболоченої долини біля його підніжжя.

Підтвердженням такого розташування південного кінця зовнішнього валу, на думку М. П. Кучери, могли бути відомості, подані М. О. Максимовичем. Зокрема, той неоднозначно писав, що вал «тягнеться від Дніпра», а на

його плані обидва кінці валу позначені безпосередньо біля останнього. М. П. Кучера теж був переконаний, що зовнішній вал продовжувався до заплави: «він дійсно спускався в заплаву». За переконанням дослідника, саме його кінець було виявлено під час розкопок давньоруського городища біля с. Городище в 1963 р., за 7 км від західного корінного берега р. Дніпро (Кучера 1963, с. 2; 1970, с. 217; 1987, с. 58).

За 600–700 м на південь від городища було розташоване озеро, що перерізало заплаву в напрямку р. Дніпро. Біля нього, у південно-західній околиці села, зафіксований західний кінець валу. Далі він вигнутою дугою прямував 1700–1800 м на південний схід, у бік іншого заболоченого озера. Кінець валу спускався у водойму та на момент обстеження був покритий водою. У статті, де були опубліковані матеріали цього дослідження, М. П. Кучера зазначає, що після озера вал продовжувався далі, у бік корінного берега (ймовірно, цю інформацію він отримав від місцевих жителів).

Дослідник акцентував увагу на тому, що споруда складалася із прямолінійних відрізків. Це, на його думку, є нехарактерною для «змійових» валів ознакою. Піщаний насип мав задовільний стан збереження. Його ширина в середньому складала 8 м, висота — 1–1,5 м, ширина рову (розташовувався із південного боку) — 5–8 м, глибина — 1–1,5 м.

Оскільки цей відрізок у плані співпадав із зафіксованим Б. А. Шрамком південно-західним кінцем Малого валу, М. П. Кучера припустив, що останній закінчувався у заплаві р. Дніпро, перед численними протоками та старицями, за 4 км від головного русла.

Внутрішній вал на плані Б. А. Шрамка закінчувався на краю плато. Водночас Л. В. Падалка зробив припущення, базоване на огляді військово-топографічної карти, що первинно внутрішній вал продовжувався далі до р. Дніпро. На думку М. П. Кучери, це припущення не можна підвередити фактами. Хоча він визнав ймовірність того, що вал міг продовжуватися південніше корінного берега. Про це можуть свідчити деякі ознаки рельєфу: неподалік с. Козинці закінчувався гребенеподібний виступ плато з високим крутим західним схилом, що постягувався на південь від р. Трубіж (Кучера 1987, с. 58).

Окремо М. П. Кучера звернув увагу на Перехресний вал. Він зазначив, що ще М. О. Максимович згадував про існування валу, який розпочинався у місці з'єднання зовнішнього та внутрішнього й продовжувався у бік р. Супій (Максимович 1877, с. 341). Автор акцентував увагу на тому, що саме так цей відрізок позначений на карті В. Б. Антоновича, на противагу плану Л. В. Падалки, де початок цього сегменту розташований у місці наближення зовнішнього валу до заплави р. Супій. За переконанням М. П. Кучери, достовірність останнього не викликає сумнівів, оскільки Л. В. Падалка під час його створення користувався військово-то-

пографічною картою. Натомість визначення місця розташування валів М. О. Максимович проводив базуючись на спогадах, через 20 років після натурального обстеження споруд (Кучера 1987, с. 59).

На основі плану Б. А. Шрамка М. П. Кучера створив «найбільше достовірний» узагальнений план переяславських «змійових» валів та визначив їх розміри. Відповідно до нього довжина Малого валу складала 51 км, Великого — близько 16 км, Перехресного — 7,5 км. Загальна протяжність валів сягала близько 74 км. Вказані розміри відрізняються від отриманих нами під час останніх досліджень (Вовкодав 2020b, с. 84).

Розглядаючи систему «змійових» валів Переяславщини як Каратутльське городище ранньоскіфського часу, М. П. Кучера подав її узагальнений опис. Він зазначив, що вони опиралися на природні перепони із західного боку та мали замкнуту конфігурацію. Розташування ровів Великого, Малого та Перехресного валів свідчить про те, що городище перекривало доступ до межиріччя Трубіжа, Супою та Дніпра. Загалом воно охоплювало овальну площу розмірами 17 × 25 км та включало частину заплави. Ця територія мала всі умови для ведення господарства скотарсько-землеробських племен під час зовнішньої загрози. На думку М. П. Кучери, городище складалося із двох укріплених частин. На основі плану Б. А. Шрамка він спростував припущення Л. В. Падалки про первинність створення внутрішнього валу та пізнішу прибудову зовнішнього. Оскільки на останньому чітко простежується продовження лінії зовнішнього валу після точки сполучення обох відрізків.

М. П. Кучера також розглянув питання стану збереження споруд. Дослідник зазначив, що на момент опису зовнішній вал, окрім північної частини, був розораний, а внутрішній — знищений лише в декількох місцях (Кучера 1987, с. 59). Також дослідник подав розміри внутрішнього валу, розташованого праворуч від дороги Переяслав — Золотоноша (нині автошлях Н 08): висота — 2,8 м, ширина в основі — 12 м, глибина рову — 1,8 м, ширина — 9 м й додав, що розміри північної частини зовнішнього валу в лісі значно менші. Зазначимо, що обміри було проведено ще в 1958 р. (Телегин и др. 1958, с. 3).

Підсумовуючи інформацію щодо переяславських валів, М. П. Кучера зазначив, що Каратутльське городище з початку свого створення займало площу в межах зовнішнього валу. На його думку, у давньоруський час вали могли використовуватися для захисту території як «змійові» вали.

Як бачимо, М. П. Кучера безапеляційно розглядав споруди як Каратутльське городище. У монографії він неодноразово піднімав питання хибного ототожнення цієї пам'ятки зі «змійовими» валами (Кучера 1987, с. 61).

Отже, ідейна основа поглядів М. П. Кучери щодо переяславських «змійових» валів була сформована під впливом теорії Б. А. Шрам-

ка про Каратутльське городище. Авторитет останнього та відсутність чітких аргументів, що спростовували скіфське датування валів, а також своєрідність конфігурації лінії їх насипів переконували дослідника в її достовірності. Це значною мірою вплинуло на більшість зроблених ним висновків.

Таким чином, питання датування та призначення споруд М. П. Кучера вирішив на користь скіфської версії. Спроби пов'язати вал із давньоруським часом іншими дослідниками він вважав непереконаливими. Хоча й припускав можливість використання насипів Каратутльського городища як «змійових» валів для захисту Переяславля Руського. Ототожнення валів із городищем ранньозалізного віку ймовірно позбавило необхідності проведення на них розкопок для визначення їх хронологічної атрибуції.

Зауважимо, що подальше просування теорії про Каратутльське городище сприяло розвитку одного із найстійкіших історіографічних міфів, що отримав поширення у багатьох працях дослідників скіфського часу. Навіть розкопки Великого валу, проведені впродовж 1995—1996 рр. переяславськими археологами, якими було доведено факт перекриття насипом культурного шару черняхівського поселення, виявилися непереконаливими для більшості прихильників цієї версії (Роздобудько, Тетеря 1996; 1997). Не вплинуло на ситуацію і фактичне спростування власних припущень Б. А. Шрамком, коли вчений визнав, що вони були непереконаливі, тому їх можна відкинути (Шрамко 1999).

Закономірно припустити, що М. П. Кучера не проводив обстеження переяславських валів на всій протяжності. Очевидно, ним було оглянуто декілька найкраще збережених сегментів. Створення плану розташування споруд та подальший аналіз їх просторових особливостей вчений проводив у значній мірі на основі результатів досліджень, отриманих Б. А. Шрамком. Це зумовило певні неточності в трактуванні конфігурації системи насипів, визначення їх протяжності та черговості виникнення окремих сегментів. Саме відсутність інформації про локалізацію значної частини знівельованих насипів та місця з'єднання зовнішнього та внутрішнього валу, дало підстави для низки хибних висновків. Покажемо їй те, що місце початку Перехресного валу вчений розглядав на підставі свідчень М. О. Максимовича та Л. В. Падалки, оскільки не оглядав його безпосередньо. На нашу думку, висновок щодо первинності створення Малого валу та пізнішої добудови Великого, також був передчасним. Його М. П. Кучера сформував на основі плану Б. А. Шрамка, незважаючи на припущення Л. В. Падалки, що зовнішній вал був прибудований до внутрішнього. Тут варто відзначити, що останній, як і В. Г. Ляскоронський, вважали частину сегменту зовнішнього валу, від заплави р. Трубіж до місця з'єднання з внутрішнім, єдиним відрізком (Вовкодав 2020a).

Незважаючи на те, що останні студії ставлять під сумнів низку висновків М. П. Кучери, загальном розглянуті результати його дослідження мали важливе значення для вивчення переяславських «змійових» валів. Вчений створив узагальнений огляд, де акумульовано та проаналізовано значну частину наявної інформації про ці пам'ятки, у результаті чого йому вдалося сформулювати найбільш цілісне на той час уявлення про історію дослідження, просторові особливості, датування та призначення споруд. Ця інформація стала своєрідним базисом для подальших розвідок, присвячених переяславським валам.

ЛІТЕРАТУРА

- Вовкодав, С. М. 2020a. Деякі дані щодо уточнення просторової конфігурації системи Переяславських «змійових» валів. *Простір в історичних дослідженнях*, 1, с. 38-44.
- Вовкодав, С. М. 2020b. *«Змійові» вали Переяславщини*. Переяслав; Кам'янець-Подільський: Рута.
- Кучера, М. П. 1963. *Отчёт о раскопках древнерусского городища у с. Городища на Днепре 1963 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1963/3.
- Кучера, М. П. 1970. Давньоруське городище біля с. Городище під Переяславом-Хмельницьким. *Археологія*, 24, с. 217-225.
- Кучера, М. П. 1987. *Змиевы валы Среднего Поднепровья*. Киев: Наукова думка.
- Ляскоронский, В. Г. 1911. *Городища, курганы, майданы и длинные (змиевые) валы в области Днепровского Левобережья*. Москва: Общество распространения полезных книг.
- Ляскоронский, В. Г. 1916. *К вопросу о местоположении в пределах Южной России района, в котором проповедывал епископ Брунон в начале XI века*. Петроград: Сенатская типография.
- Максимович, М. А. 1871. О переяславских валах. В: Уваров, А. С. (ред.). *Труды I Археологического съезда в Москве. 1869 г.* I. Москва: Синодальная типография, с. 75-76.
- Максимович, М. А. 1877. О древнем вале, бывшем ещё при Владимире Святном, южнее Киева на границе земли печенегов. В: Максимович, М. А. *Собрание сочинений*. 2. Киев: М. П. Фриц, с. 340-342.
- Падалка, Л. В. 1905. *Древние земляные сооружения в пределах Полтавской губернии*. 1: О древних городках, городищах и насыпных валах. Полтава: И. А. Докман.
- Падалка, Л. В. 1914. *Прошлое Полтавской территории и её заселение*. Полтава: Печатное дело.
- ПСРЛ 2001. *Полное собрание русских летописей*. II: Ипатьевская летопись. 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры.
- Рибак, Б. О. 1949. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, I, с. 21-25.
- Роздобудко, М. В., Тетеря, Д. А. 1996. До питання про так зване Каратулське городище. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія, с. 233-234.
- Роздобудко, М. В., Тетеря, Д. А. 1997. Матеріали до датування переяславських «змійових» валів. *Археологія*, 3, с. 139-141.
- Стороженко, А. В. 1899. Где жили переяславские торки. *Киевская старина*, 64 (Февраль), с. 283-290.

Телегин, Д. Я., Юра, Р. А., Кучера, М. П., Максимов, Е. В., Митрофанова, В. И. 1958. *Отчёт о разведке археологических памятников в зоне затопления Кременчугского водохранилища в 1958 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1958/1е.

Шрамко, Б. А. 1966. *Отчёт о раскопках и разведках скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского государственного университета им. А. М. Горького в 1966 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1966/66.

Шрамко, Б. А. 1999. Возникновение Бельского городища. *Древности 1997—1998: Харьковский историко-археологический ежегодник*, с. 50-58.

REFERENCES

- Vovkodav, S. M. 2020a. Deiaiki dani shchodo utochnennia prostorovoi konfiguracyi systemy Pereiaslavskykh «zmiiovykh» valiv. *Prostir v istorichnykh doslidzhenniakh*, 1, s. 38-44.
- Vovkodav, S. M. 2020b. *«Zmiiovi» valy Pereiaslavshchyny*. Pereiaslav; Kam'ianets-Podilskiy: Ruta.
- Kuchera, M. P. 1963. *Otchet o raskopkakh drevnerusskogo gorodishcha u s. Gorodishcha na Dnepre 1963 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1963/3.
- Kuchera, M. P. 1970. Davnoruske horodyshche bilia s. Horodyshche pid Pereiaslavom-Khmelnyskym. *Arkheolohiia*, 24, s. 217-225.
- Kuchera, M. P. 1987. *Zmievy valy Srednego Podneprovya*. Kiev: Naukova dumka.
- Liaskoronskii, V. G. 1911. *Gorodishcha, kurgany, maidany i dlinnye (zmievy) valy v oblasti Dneprovskogo Levoberezhia*. Moskva: Obshchestvo rasprostraneniia poleznykh knig.
- Liaskoronskii, V. G. 1916. *K voprosu o mestopolozenii v predelakh Iuzhnoi Rossii raiona, v kotorom propovedyval episkop Brunon v nachale XI veka*. Petrograd: Senatskaia tipografiia.
- Maksimovich, M. A. 1871. O pereiaslavskikh valakh. In: Uvarov, A. S. (ed.). *Trudy I Arkheologicheskogo sieezda v Moskve. 1869 g.* I. Moskva: Sinodalnaia tipografiia, s. 75-76.
- Maksimovich, M. A. 1877. O drevnem vale, byvshem eshche pri Vladimire Sviatom, iuzhnee Kiev na granitse zemli pechenegov. In: Maksimovich, M. A. *Sobranie sochinenii*. 2. Kiev: M. P. Frits, s. 340-342.
- Padalka, L. V. 1905. *Drevnie zemlianye sooruzheniia v predelakh Poltavskoi gubernii*. 1: O drevnykh gorodkakh, gorodishchakh i nasypnykh valakh. Poltava: I. A. Dokhman.
- Padalka, L. V. 1914. *Proshloe Poltavskoi territorii i ee zaselenie*. Poltava: Pechatnoe delo.
- PSRL 2001. *Polnoe sobranie russkikh letopisei*. II: Ipatovskaia letopis. 2-e izd. Moskva: Iazyki slavianskoi kul'tury.
- Rybakov, B. O. 1949. Rozkopky v Pereiaslavi-Khmelnyskomu v 1945 r. *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, I, s. 21-25.
- Rozdobudko, M. V., Teteria, D. A. 1996. Do pytannia pro tak zvane Karatulske horodyshche. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Bilske horodyshche v konteksti vyuchennia pam'iatok rannoho zaliznogo viku Yevropy*. Poltava: Arkheolohiia, s. 233-234.
- Rozdobudko, M. V., Teteria, D. A. 1997. Materialy do datuvannia pereiaslavskykh «zmiiovykh» valiv. *Arkheolohiia*, 3, s. 139-141.
- Storozhenko, A. V. 1899. Gde zhili pereiaslavskie torki. *Kievskai starina*, 64 (Fevral), s. 283-290.
- Telegin, D. Ia., Iura, R. A., Kuchera, M. P., Maksimov, E. V., Mitrofanova, V. I. 1958. *Otchet o razvedke arkheologicheskikh pamiatnikov v zone zatopeniia Kremenchugskogo vodokhranilishcha v 1958 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1958/1e.
- Shramko, B. A. 1966. *Otchet o raskopkakh i razvedkakh skifo-slavianskoi arkheologicheskoi ekspeditsii Khar'kovskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. M. Gorkogo v 1966 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1966/66.
- Shramko, B. A. 1999. Vozniknovenie Belskogo gorodishcha. *Drevnosti 1997—1998: Kharkovskii istoriko-arkheologicheskii ezhegodnik*, s. 50-58.

S. M. Vovkodav

«ZMIYOVY» (THE SERPENT'S) WALLS OF PEREIASLAV REGION IN THE SCIENTIFIC LEGACY OF DR. MIKHAILO KUCHERA

Serpent's wall was one of the types of archeological sites that fell into the field of scientific interests of Dr. Mikhailo Kuchera. The scholar devoted a significant part of his work to issues of the dating, purpose, features of the spatial configuration, and metric characteristics of these structures. In particular, he studied the Serpent's wall of the Pereiaslav region, which includes three segments: Velykyi (the inner), Malyi (the outer) and Perekhresnyi ramparts. They covered from the northeast and east the area between the Dnieper, Trubizh and Supii rivers. In 1974, the Institute of Archeology of the USSR Academy of Sciences began ten years research on Serpent's wall within the Middle Dnieper region. The results were published in Dr. Kuchera's monograph «Zmievy valy Srednego Podneprov'ya (Serpent's Wall of the Middle Dnieper)».

In the book, the author provided data on the location of ramparts, their structural features and safety, the size of individual segments, dating and purpose and determined the effectiveness of their use for defense. The separate section of the monograph is devoted to the Pereiaslav Serpent's Wall. It is also mentioned in other parts of the publication.

In general, Dr. Kuchera has considered the most actual issues related to the Serpent's Wall. He offered a brief overview of the history of their study, made an attempt to characterize the configuration of buildings, and formed a version of the time of their creation and purpose. Most of his conclusions are based on Dr. Boris Shramko's theory of the Karatul hillfort. In general,

Dr. Kuchera considered the most pressing issues related to them. According to this theory, the Pereiaslav Serpent's Wall is the remains of a giant settlement hillfort of Scythian times. Based on the results of Dr. Shramko research (in particular, the plan of Serpent's Wall), Dr. Kuchera prepared the generalized description of the location of different segments of Serpent's Wall of Pereiaslav region, provided the information about the length and created consolidated scheme of it. At the same time, he used the data on the Serpent's Wall published by other researchers. In view of all this, he supported the Scythian version of the dating of the ramparts.

In my opinion, the conclusions of Dr. Kuchera about the dating and purpose of the Pereiaslav Serpent's Wall were premature. This is evidenced by the results of studies of these structures conducted over the past 25 years. Despite this, the information offered by scholars was important for the study of Pereiaslav Serpent's Wall. Dr. Kuchera created a generalized review in which he accumulated and analyzed a significant part of the available data on these sites. Thus, he managed to form the most holistic at the time idea of the history of the study, spatial features, dating and purpose of these structures.

Keywords: Serpent's Wall, Karatul hillfort, Dr. Kuchera, Pereiaslav region, fortifications.

Одержано 4.07.2022

ВОВКОДАВ Сергій Михайлович, старший науковий співробітник, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», Переяслав, Україна.

VOVKODAV Serhii, Senior Researcher, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Pereiaslav, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-1649-8400, e-mail:

sergiyvovkodav@gmail.com.